

SPOSTRZEGANIE SIEBIE I PRZYSTOSOWANIE SPOŁECZNE OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W STOPNIU LEKKIM

Spostrzeganie siebie jest szczególnie ważnym determinantem szeroko pojętej ludzkiej egzystencji. Wieloaspektowy wizerunek własnej osoby, jego pozytywna percepcja i akceptacja mają znaczący wpływ na osobisty komfort psychospołeczny, optymalny rozwój, poprawę funkcjonowania oraz jakości życia.

W prezentowanym opracowaniu szczególnie znaczenie nadano potrzebie przyswajania przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim szeroko pojętych umiejętności społecznych wpływających na jakość życia, determinowanych pozytywnie spostrzeganym obrazem własnej osoby oraz poziomem przystosowania społecznego.

Przytoczone cząstkowe wyniki badań własnych wskazują na wiele sfer osobowości badanych oraz zachowań przystosowawczych stanowiących istotny potencjał rozwojowy osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Spostrzeganie siebie i przystosowanie społeczne tych osób jest traktowane w artykule jako specyficzny cel obiektywnych dociekań naukowych. Problematykę ujętą w takim aspekcie można uznać za aktualną, uzasadnioną i zmierzającą do optymalizacji jakości życia osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Praca składa się z rozważań teoretycznych i analiz empirycznych. W części teoretycznej wyszczególniono istotę niepełnosprawności intelektualnej, przystosowania społecznego oraz spostrzegania siebie przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Część empiryczna zawiera metodologię badań własnych, ich wyniki oraz analizę. Całość stanowi podstawę do wysunięcia wniosków i wskazań o charakterze pragmatycznym.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność intelektualna, przystosowanie, spostrzeganie siebie

Istota niepełnosprawności intelektualnej

Termin „niepełnosprawność intelektualna” jest pojęciem dosyć nowym, wprowadzonym w 2007 r. przez Amerykańskie Towarzystwo do spraw Niepełnosprawności Intelektualnej i Zaburzeń Rozwoju. Wcześniej w świecie naukowym funkcjonowało najczęściej pojęcie „upośledzenie umysłowe” (Borowska-Beszta, 2012).

Niepełnosprawność intelektualna definiowana jest przez Amerykańskie Towarzystwo do spraw Niepełnosprawności Intelektualnej i Zaburzeń Rozwoju jako istotne ograniczenie w intelektualnym funkcjonowaniu oraz zachowaniu przystosowawczym, jest również wyrazem koncepcyjnych, społecznych i praktycznych umiejętności społecznych. Niepełnosprawność ta pojawia się przed 18. rokiem życia. Dla przedstawionej definicji przyjmuje się następujące zasadnicze założenia:

- ograniczenie w bieżącym funkcjonowaniu powinno być uwzględnione w odniesieniu do uwarunkowań kultury środowiskowej i wieku;

- ocena funkcjonowania zawiera także różnorodność kulturową i językową oraz różnice w komunikacji, postrzeganiu sensorycznym, umiejętnościach motorycznych i behawioralnych;
- jednostki niepełnosprawne poza ograniczeniami mają silne strony oraz atuty;
- ważnym celem opisywania ograniczeń jest możliwość dostosowania szeroko pojętego i niezbędnego wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną;
- właściwa spersonalizowana pomoc poprawia funkcjonowanie jednostki z niepełnosprawnością intelektualną (Kulesza, 2004; Chemicz, 2015).

Według klasyfikacji DSM-IV (1994) wyróżnia się cztery stopnie upośledzenia umysłowego: lekki – od 50–55 do ok. 70 IQ, umiarkowany – od 35–40 do 50–55 IQ, znaczny – od 20–25 do 35–40 IQ i głęboki – poniżej 20 lub 25 IQ (Kirenko, Parchomiuk, 2006).

Obecnie odchodzi się od indywidualnego modelu niepełnosprawności, akcentującego osobisty problem człowieka, w kierunku społecznego modelu niepełnosprawności. Mając na względzie indywidualne i podmiotowe podejście do osób niepełnosprawnych, podkreśla się, że niepełnosprawność nie powstaje w efekcie ograniczeń osobowych, lecz w wyniku nieadekwatnych postaw i nastawienia otoczenia (Chemicz, 2015).

Przystosowanie społeczne osób z niepełnosprawnością intelektualną

Przystosowanie jest to harmonijny związek między jednostką a jej otoczeniem, szczególnie społecznym, przy zaspokajaniu psychicznych i fizjologicznych potrzeb. W treści definicji istotne jest podkreślenie związku, jaki istnieje między człowiekiem a środowiskiem (Kozak, 1986).

Według Janusza Kirenki (1991, s. 19) przystosowanie, rozumiane między innymi w aspekcie społecznym, to „stan dynamicznej równowagi między wewnętrznymi wymaganiami człowieka a wymaganiami środowiska społecznego, osiągnany w wyniku wielopoziomowego i wieloaspektowego procesu adaptacji, psychologizacji i socjalizacji. Przejawem tego stanu jest taki stopień dojrzałości i integracji poszczególnych cech i sfer osobowości człowieka, który pozwala mu na satysfakcjonujące i sensowne funkcjonowanie w otaczającej rzeczywistości”.

W opracowaniach naukowych pojęcie przystosowania zazwyczaj utożsamiane jest z terminem adaptacja. Zjawisko adaptacji określa się w różny sposób, zależnie od podejścia teoretycznego i rozumienia samego przystosowania, którego może być częścią składową oraz ostatnim etapem adaptacji (Kirenko, Wiatrowska, 2015).

Na adaptację traktowaną jako proces, którego elementem jest przystosowanie rozwijające się przez całe życie jednostki doświadczającej trwałych ograniczeń, składa się dany zespół przeżyć, reakcji odnoszących się do akceptacji niepełnosprawności, pozytywna samoocena, utrzymywanie psychospołecznej stabilności, przejawianie dążeń do realizacji celów życiowych, właściwe ustosunkowanie się do siebie i innych osób oraz optymalna jakość życia w odniesieniu do wielu obszarów funkcjonowania (Byra, 2012).

Według Kirenki i Moniki Parchomiuk (2006) przyswajanie umiejętności wchodzących w zakres przystosowania jest nieustannym procesem rozłożonym w czasie, zależnym od własności psychofizycznych jednostki oraz czynników

środowiska wychowawczego. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną przejawiają istotny deficyt w obszarze społecznego przystosowania, niemniej jednak w tej kwestii wykazują względnie duży potencjał rozwojowy. Jego uaktywnienie i wzmocnienie jest zależne od jakości edukacji i rehabilitacji. Stąd słuszna potrzeba analizowania tego obszaru funkcjonowania przy uwzględnieniu środowiska spełniającego cele edukacyjne i rehabilitacyjne.

Spostrzeganie siebie przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Możliwość osiągnięcia optymalizacji życiowej, w tym zdolności wypełniania ról społecznych, na przykład pracownika, rodzica, małżonka, pozostaje w związku ze spostrzeganiem siebie jako osoby autonomicznej, a jednocześnie zintegrowanej naturalnymi więzami ról z grupą społeczną. Rezultatem tak przebiegającego procesu jest pozytywny obraz siebie (tamże).

Spostrzeganie siebie rozumiane jest jako świadomość własnej osoby przedstawiająca się w postaci sądów o sobie. Termin „spozstrzeganie siebie” jest rozpatrywany wieloaspektowo, ponieważ może odnosić się do różnych obszarów spostrzegania: sensorycznych – związanych z bezpośrednią percepcją, wyobraźniowych – polegających na posługiwaniu się w świadomości samoobserwacjami utrwalonymi w pamięci oraz abstrakcyjnych – związanych z aktualizowaniem informacji (Kirenko, 2007).

Warto w tym miejscu wspomnieć o elementach, które składają się na obraz własnej osoby. Według Janusza Reykowskiego są nimi: wygląd i fizyczne atrybuty, umiejętności i zdolności, postawy i potrzeby, pozycja wśród innych ludzi, wymagania jednostki wobec otoczenia (za: Majewski, 2002).

Wizerunek własnej osoby uwarunkowany jest zatem wieloczynnikowo, zależnie od wieku życia i poziomu rozwoju człowieka. Można ogólnie mówić o dwóch grupach takich uwarunkowań: o czynnikach anatomiczno-fizjologicznych, zwanych statycznymi, i czynnikach psychospołecznych, określanymi jako dynamiczne (Kirenko, Parchomiuk, 2006).

Pojawiają się pytania, czy sądy o innych i o sobie są trafne. W jakim stopniu wiedza o innych ludziach i o sobie samym przystaje do rzeczywistości? Jakie są kryteria trafnych sądów o rzeczywistości społecznej? Kiedy nie warto szukać poprawnych i trafnych odpowiedzi, a kiedy takie zmagania prowadzą do rozwoju osobowości (Brycz, 2004).

W wyniku przeprowadzonych badań Kirenko i Parchomiuk (2006) stwierdzają, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną w realnym i idealnym obrazie siebie niewielkie znaczenie przypisują cechom przywódczym oraz potrzebie dominacji. Prawdopodobnie jest to konsekwencją osobistych doświadczeń, które można skojarzyć z takimi cechami charakteryzującymi osoby z deficytem intelektualnym, wykazywanymi w literaturze przedmiotu, jak większa sugestywność i podatność na wpływy innych.

Metoda badań

Koncepcja badawcza niniejszego opracowania skupia się na zauważalnej potrzebie ukazania kwestii spostrzegania siebie przez osoby z lżejszą niepełno-

sprawnością intelektualną w stosunku do poziomu i istoty ich przystosowania społecznego. Tak ujęta problematyka stanowi specyficzny cel obiektywnych dociekań badawczych, które są aktualne, potrzebne i uzasadnione.

Ze względu na przyjęty cel i problem badawczy wyodrębniono następujące szczegółowe pytania badawcze:

1. Jak spostrzegają siebie osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim?
2. Jaki jest poziom przystosowania społecznego osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim?
3. Jaki jest związek między spostrzeganiem siebie i przystosowaniem społecznym osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim?

Do organizacji badań i postępowania badawczego wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego. W jej zakresie posłużono się takimi technikami badawczymi, jak Skala Spostrzegania Siebie i Innych Ludzi oraz Kwestionariusz Przystosowania Psychospołecznego.

Skala Spostrzegania Siebie i Innych Ludzi (SSSiIL) w opracowaniu Jana Kochańskiego i Kirenki pozwala na określenie sposobu, w jaki osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim spostrzegają siebie i innych ludzi w wymiarach realnym i idealnym. Na potrzeby badań niniejszego opracowania z tej skali wykorzystano dwie pierwsze podskale, tj. realne spostrzeganie siebie (JR – Ja realne) – „Jaki jestem” i idealne spostrzeganie siebie (JI – Ja idealne) – „Jaki chciałbym być” (tamże).

Kwestionariusz Przystosowania Psychospołecznego (PACI) Franklina Schontza i Susan Fink tworzą grupy twierdzeń tzw. triad. Osoba badana wybiera najbardziej, według niej, trafny opis każdej z triad. Badania danej osoby prowadzi się równoległe z badaniami jej opiekuna (Kirenko, 1998; Lew-Starowicz, Kirenko, 2001).

Badania realizowane były w specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych z województwa lubelskiego: SOSW w Bystrzycy, SOSW w Załuczu, SOSW nr 1 w Lublinie oraz SOSW w Olbięcinie. W badaniach wzięli udział uczniowie gimnazjów oraz szkół zawodowych. Objęto nimi 54 osoby (19 dziewcząt i 35 chłopców), u których została stwierdzona i orzeczona niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim. Znaczące uczestnictwo i zaangażowanie w badaniach miała także kadra pedagogiczna, będąca w bezpośrednim kontakcie z wychowankami.

Wyniki badań własnych

Spostrzeganie siebie przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim – wymiar realny

Uzyskane wyniki w tej części badań i ich analiza umożliwiły uchwycenie kwestii realnego spostrzegania siebie przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

Możliwa do uzyskania rozpiętość wyników w zakresie danych kategorii skali SSSiIL określających cechę i jednocześnie świadczących o jej nasileniu, mieści się w przedziale 3 pkt minimalnie i 12 pkt maksymalnie.

Na podstawie procedury (Brzeziński, 1984) o ustalaniu zakresów wyników wysokich, niskich i średnich, dzielących wyniki po 25% krańcowych najwyższych i najniższych, a pozostałe 50% wyników na poziomie średnim, przyjęto: zakres wyników niskich 3,00–5,25 pkt, zakres wyników przeciętnych 5,26–9,75 pkt, zakres wyników wysokich 9,76–12,00 pkt. Adekwatnie podzielono zakres wyniku ogólnego, który obejmuje sumę danych kategorii skali SSSiIL: zakres wyników niskich 12,00–21,00 pkt, zakres wyników przeciętnych 21,01–36,00 pkt, zakres wyników wysokich 36,01–48,00 pkt.

Wyniki realnego spostrzegania siebie przez osoby z lżejszą niepełnosprawnością intelektualną w zakresie danych kategorii skali SSSiIL zawiera tabela 1.

Tabela 1

Wyniki realnego spostrzegania siebie przez badanych

Kategorie	M	SD
JR Napęd	8,29	2,203
JR Emocjonalność	8,68	1,425
JR Działanie	8,01	2,252
JR Dominacja	7,79	1,509
JR Suma	32,77	7,389

M – średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe

Biorąc pod uwagę wyniki zamieszczone w tabeli 1, zauważa się, że suma ogólna oraz wartości obejmujące dane kategorie skali SSSiIL mieszczą się w przedziałach wyników średnich. Można zatem ogólnie wnioskować, że badani stosunkowo pozytywnie widzą siebie we wszystkich płaszczyznach osobowości objętych skalą.

W bardziej szczegółowej analizie uwidaczniają się pewne tendencje badanych do wyższego oceniania siebie. Dotyczą one emocjonalności z najwyższą wartością punktową. Badani widzą siebie jako osoby pewne swoich możliwości, odważne, pogodne, wesołe, radzące sobie z negatywnymi emocjami, na które rzadko reagują gniewem. Niemal równie wysoko oceniają swoje właściwości psychofizyczne, których wartość punktowa zawiera się w kategorii napęd, świadczącej o odporności fizycznej i wytrzymałości. W tym obszarze badani dostrzegali siebie jako osoby często czymś zajęte, rzadko zmęczone, potrafiące szybko zregenerować i odzyskać siły. Wydaje się, że właściwości te w pewnym stopniu wpływają na aktywność badanych, chociaż w kategorii działanie ocenianie siebie jest bardziej umiarkowane. Badani wykonują czynności raczej dokładnie i powoli, są dość wytrwali w tym, co robią. W społecznej codzienności wolą ustąpić i oddać przywództwo innym, w tej kwestii są powściągliwi, unikają dominacji oraz konfrontacji.

Spostrzeganie siebie przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim – wymiar idealny

Tabela 2 zawiera wyniki, które w efekcie analizy posłużą do charakterystyki idealnego spostrzegania siebie przez osoby z lżejszą niepełnosprawnością intelektualną.

Tabela 2

Wyniki idealnego spostrzegania siebie przez badanych

Kategorie	M	SD
Jl Napęd	9,29	1,655
Jl Emocjonalność	10,27	1,653
Jl Działanie	9,42	1,765
Jl Dominacja	8,96	1,541
Jl Suma	37,94	6,614

M – średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe

Otrzymana suma średnich wartości kwalifikuje wynik globalny na poziomie wysokim, co przemawia za chęcią badanych do spostrzegania własnej osoby bardzo pozytywnie. Największą wartość wyniku globalnego stanowi emocjonalność, która jako kategoria również znalazła się na poziomie wyników wysokich. Niższe średnie, chociaż mieszczące się w górnym przedziale wyników przeciętnych i zbliżone wartościami względem siebie, dotyczą kategorii działanie i napęd. Także sfera dominacji znalazła się na poziomie wyników przeciętnych, jednak różnica średnich wartości z tendencją spadkową względem poprzednich kategorii jest zauważalna.

Badani przejawiają wyraźną chęć spostrzegania siebie w jak najlepszym świetle. Na pozytywny poziom oceny własnej osoby największy wpływ ma emocjonalność badanych, którzy swój idealny obraz w tej kategorii budują poprzez dużą odwagę, wesoły nastrój i minimalizowanie gniewu. Dążą do ideału także poprzez bardziej wytrwałe, szybsze i dokładne wykonywanie czynności, co przejawia się w kategorii działanie. Niemal w podobnym stopniu uważają, że bardzo powoli się męczą i potrafią bardzo szybko odzyskiwać siły, aby ciągle być aktywnymi. Cechy te przemawiają za względnie optymalnymi możliwościami fizycznymi i psychicznymi zawartymi w kategorii napęd. W nieco mniejszym stopniu zauważa się chęć badanych do większego zaznaczenia swojej pozycji w grupie poprzez dominację i przewodzenie innym.

Spostrzeganie siebie przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w wymiarach realnym i idealnym – analiza porównawcza

W tej części analizy poczyniono starania zmierzające do ujęcia samooceny badanych. Wykorzystana została metoda testu t-Studenta. Porównanie wyników ogólnych oraz średnich, obejmujących dane kategorie skali SSSiIL, umożliwiło ujęcie różnic między „ja” realnym i „ja” idealnym oraz określenie samooceny.

Rozbieżność między realnym i idealnym spostrzeganiem siebie traktowana jest jako wskaźnik poziomu samooceny. Im większa rozbieżność między „ja” realnym a „ja” idealnym, tym niższa samoocena. Im mniejsza rozbieżność, tym wyższa samoocena (Kirenko, Parchomiuk, 2006).

Wyraźnie widoczne jest, że wyniki ogólne „ja” realnego i „ja” idealnego mieszczą się w różnych wymiarach. Wartość średniej „ja” realnego leży w zakresie wyników przeciętnych, „ja” idealnego – w przedziale wyników wysokich. Względem nich występuje różnica istotna statystycznie (tabela 3). W związku z uzyskanymi wynikami można sądzić, że badane osoby dotąd nie

uksztaltowały ogólnej oceny siebie w stopniu w pełni dla nich satysfakcjonującym. Badani woleliby widzieć własną osobę o wiele pozytywniej, niż faktycznie ją spostrzegają. Rozbieżności średnich w aspekcie ogólnym i szczegółowym świadczą o tym, że idealna wizja siebie jest oddalona od stanu faktycznego. Jest to szczególnie widoczne w kategorii emocjonalność, której wyniki mieszczą się w zakresie wymiaru przeciętnego dla „ja” realnego i wymiaru wysokiego dla „ja” idealnego. Również w tej kategorii istnieje największa różnica wyników i zarazem rozbieżność między realnym a idealnym wizerunkiem. Tak więc, ze względu na zajmowaną pozycję w wymiarach wyników „ja” realnego i „ja” idealnego oraz największą rozbieżność między nimi, można mówić o obniżonej lub nieuksztaltowanej samoocenie badanych w kategorii emocjonalność i cech, jakie się na nią składają. Podobna sytuacja występuje także w kategorii działanie. Mimo iż wyniki tej kategorii w odniesieniu do realnego i idealnego wizerunku zajmują poziom przeciętny, to różnica i rozbieżność między nimi jest znacząca. Okazuje się, że pomimo względnie pozytywnego obrazu siebie w kategorii emocjonalność i działanie, nie jest on w pełni satysfakcjonujący dla badanych. Mniejsza rozbieżność w realnym i idealnym spostrzeganiu siebie występuje w kategoriach napęd i dominacja. Można więc wnioskować o umiarkowanym poziomie samooceny badanych w zakresie cech, jakie składają się na kategorie napęd i dominacja.

Tabela 3

Porównanie wyników ogólnych i szczegółowych w zakresie „ja” realnego i „ja” idealnego badanych

Kategorie	M	SD	Różnica	t°	p
JR Napęd	8,29	2,203			
JI Napęd	9,29	1,655	-1,00	-2,666	0,008
JR Emocjonalność	8,68	1,425			
JI Emocjonalność	10,27	1,653	-1,59	-5,362	0,000
JR Działanie	8,01	2,252			
JI Działanie	9,42	1,765	-1,41	-3,613	0,000
JR Dominacja	7,79	1,509			
JI Dominacja	8,96	1,541	-1,17	-3,974	0,000
JR Suma	32,77	7,389			
JI Suma	37,94	6,614	-5,17	-11,400	0,000

M – średnie arytmetyczne, SD – odchylenie standardowe, Różnica – między średnimi arytmetycznymi, t° – wynik testu t-Studenta, p – poziom istotności statystycznej

Przystosowanie społeczne osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim

Zgodnie z procedurą ustalania zakresów wyników wysokich, niskich i średnich przyjęto odpowiednio po 25% krańcowych najwyższych i najniższych, a pozostałe 50% wyników na poziomie średnim (Brzeziński, 1984).

W toku analizy porównawczej stwierdza się dużą zbieżność ocen uzyskanych z samoopisu osób z niepełnosprawnością intelektualną i oceny wychowawców, co świadczy o obiektywnych wynikach badań. Mieszczą się one w zakresie wy-

ników średnich i przedstawiają się następująco dla danych kategorii: Motywacja – badanych 64,81% i 56,01% opisujących wychowawców; Przystosowanie społeczne – badanych 69,44% i 62,50% opisujących wychowawców; Przystosowanie osobiste – badanych 61,11% i 58 33% opisujących wychowawców.

Skala Motywacji obejmuje takie wymiary psychospołeczne, jak: kooperatywność, zrozumienie choroby, poziom aktywności, ocena własnych zdolności. Badani stwierdzili u siebie aktywność na średnim poziomie, jednak mieszczącym się w górnej granicy wyników, tj. 74,07 %. Tak samo do aktywności badanych odnieśli się wychowawcy. Tylko 11 (20,37%) badanych twierdzi, że unika jakiegokolwiek wysiłku, a tylko w 6 (11,11%) przypadkach tak samo twierdzą wychowawcy. Ze swoją niepełnosprawnością i jej zrozumieniem utożsamia się 36 (66,67%) badanych, zbliżone dane (32 osoby, 59,26%) co do realnego rozumienia stanu niepełnosprawności przez podopiecznych uzyskano od wychowawców. W odniesieniu do spostrzegania swojej niepełnosprawności 35 badanych (64,81%) rozsądnie uczestniczy w terapii, współpracę w niej podkreślają wychowawcy u 29 (53,70%) swoich podopiecznych. W stosunkowo dużym odsetku (25,93%) 14 badanych z niepełnosprawnością sprzeciwia się terapii, według wychowawców nie współpracuje w niej 16 (29,63%) podopiecznych. Realnie swoje możliwości ocenia 29 (53,70%) osób z niepełnosprawnością i u 20 (37,04%) podopiecznych takie podejście zauważają wychowawcy. W takim samym odsetku określają oni podopiecznych jako osoby, które uważają, że potrafią wszystko zrobić, tak też myśli o sobie 19 (35,19%) badanych.

W wynikach kategorii Przystosowanie społeczne największe odsetki i najbardziej zgodne względem siebie wartości są w podkategoriach związanych z akceptowaniem badanych przez ich rodziny, co podkreśla 41 (75,93%) osób, a ich wychowawcy potwierdzają to w 42 (77,78%) przypadkach. Przejawy właściwych uczuć w stosunku do swojej rodziny odnajduje w sobie 33 (61,11%) badanych, częściej takie relacje stwierdzają wychowawcy, bo u 39 (72,22%) badanych. 37 (68,52%) badanych twierdzi, że w rodzinie są traktowani na równi z innymi jej członkami, takie stosunki w rodzinach podopiecznych popiera 22 (40,74%) wychowawców. 39 (72,22%) badanych, a więc znaczna większość, uważa, że utrzymuje dojrzałe stosunki społeczne, w 32 (59,26%) przypadkach potwierdzają to opiekunowie.

W zakresie kategorii Przystosowanie osobiste zawierają się takie podkategorie, jak: akceptacja niepełnosprawności, emocjonalność, intelektualna organizacja, reakcja na frustracje. Najbardziej zgodne wyniki obu grup i w największym stopniu warunkujące pozytywnie skalę przystosowania osobistego dotyczą emocjonalności i akceptacji niepełnosprawności. Właściwe reakcje emocjonalne dostrzega u siebie 39 (72,22%) osób z niepełnosprawnością i zauważa je 40 (74,07%) wychowawców u swoich podopiecznych. Badani w dużym stopniu uważają, że żyją tak, na co pozwala im niepełnosprawność. Tak twierdzi 39 (72,22%) badanych i w niemal identycznym zakresie taki sąd o nich wyraża 38 (70,37%) wychowawców. Niemal całkowita zgodność w wynikach obu grup pojawia się w wypowiedziach świadczących o akceptacji niepowodzeń, takim twierdzeniem określiło siebie 26 (48,15%) badanych, tak też opisali swoich 27 (50,00%) podopiecznych opiekunowie.

Spostrzeganiem siebie i przystosowanie społeczne osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim

Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że badane osoby z lżejszą niepełnosprawnością intelektualną stosunkowo pozytywnie widzą siebie w wielu sferach osobowości. Dominują przede wszystkim takie bardzo nasilone cechy, jak: emocjonalność przejawiana między innymi w pogodnym nastroju i braku negatywnych emocji oraz napęd i działanie obejmujące właściwości psychofizyczne, aktywność oraz działalność praktyczną. Przeciętnie na tle skali i najniżej spośród pozostałych cech oceniona została dominacja, w świetle której badani spostrzegają swoją osobę na umiarkowanej pozycji. Wyraźna jest także pewna tendencja do wyższych wyników w kategorii „ja” idealnego, co może świadczyć o labilnej, nieukształtowanej lub zaniżonej samoocenie. Badane osoby przejawiają średni poziom zachowań przystosowawczych wchodzących w zakres takich kategorii, jak: motywacja, przystosowanie społeczne i przystosowanie osobiste. Wartości w niektórych kategoriach i cechach świadczących o zachowaniach przystosowawczych mieszczą się jednak w górnych granicach wyników i są zbliżone do poziomu wysokiego.

W pośrednim porównaniu wyników badań można zauważyć kategorialne podobieństwo cechy o podobnym nasileniu w spostrzeganiu siebie przez badanych z ich zachowaniami przystosowawczymi – te cechy, które były wysoko oceniane w wizerunku własnej osoby, odzwierciedlają się w kategorialnie zbliżonych zachowaniach przystosowawczych. Widoczne są znacząco oceniane właściwości fizyczne i działalność praktyczna w wizerunku własnej osoby, odzwierciedlające się w niemal wysokiej aktywności dotyczącej przystosowania społecznego. Podobne powiązania można zauważyć między emocjonalnością wyraźnie nasiloną w obrazie własnej osoby i właściwymi relacjami rodzinnymi, społecznymi oraz reakcjami emocjonalnymi w zachowaniach przystosowawczych. Obszary osobowości, które miały mniejsze znaczenie w obrazie własnej osoby, również odzwierciedlają się w kategorialnie zbliżonych zachowaniach przystosowawczych o mniejszym nasileniu.

Ogólne wymiary przystosowania społecznego i spostrzegania siebie dla „ja” realnego badanych przyjmują średni poziom. W cechach danych obszarów spostrzegania siebie i przystosowania społecznego można zauważyć pewne powiązania o charakterze pośrednim. Uwidaczniają się one w wyniku analizy cech, jakie spostrzegają u siebie osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i zachowań przystosowawczych. Zauważa się pewne tendencje, na podstawie których można sądzić, że pozytywne spostrzeganie siebie, wykazane przez badanych, tworzące strukturę osobowości, determinuje aktywność tych osób, reguluje relacje z otoczeniem i wpływa na sposób funkcjonowania odzwierciedlający się we właściwych zachowaniach przystosowawczych.

Dyskusja wyników

Autentyczny wizerunek siebie spostrzegany przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim kształtuje się na umiarkowanym poziomie. Badani stosunkowo pozytywnie widzą siebie w wielu płaszczyznach osobowości, a szczególnie w sferze emocji. Osoby z lżejszą niepełnosprawnością intelektualną

uważają, że są atrakcyjne, towarzyskie i odważne, a ich świat jest wesoły oraz bogaty w doznania. Można zatem wnioskować, że środowisko ośrodków szkolno-wychowawczych sprzyja wielu takim doświadczeniom. W klimacie placówki, jej społeczności i wzajemnych relacji osoby z niepełnosprawnością intelektualną mają większe szanse na sukces, jego zauważenie oraz docenienie. Środowisko to wywiera pozytywny wpływ na rozwój każdej jednostki, charakteryzuje się akceptacją, jest miejscem szczerych kontaktów rówieśniczych, pomocy i współpracy. Uczestniczenie w strukturach szkoły i internatu, w szeroko pojętym życiu placówki, w procesie rehabilitacji, rewalidacji dostarcza wielu pozytywnych doświadczeń, które silnie oddziałują na osobowość wychowanków, dając pozytywny wizerunek siebie i kreując właściwe zachowania przystosowawcze.

Jak podaje Janina Wyczesany (2005), w rozwoju dziecka z niepełnosprawnością intelektualną najważniejsze jest zaspokajanie jego potrzeb psychicznych. Stymulacja obejmuje sferę ruchową, intelektualną i społeczną.

Obszar sprawności fizycznej jest jedną ze sfer optymalnego funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Są to te cechy i właściwości tych osób, które wyzwalają i stwarzają wiele możliwości. Osoby z lepszą niepełnosprawnością intelektualną wolą spostrzegać siebie bardzo pozytywnie.

Z badań przeprowadzonych przez Kirenkę i Parchomiuk (2006) wynika również, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną w pozytywny sposób spostrzegają siebie, z wyraźną tendencją do wyższych ocen w sferze działania. Oceniają siebie jako osoby odważne, pogodne, niepoddające się niekorzystnym emocjom, z dobrą kondycją fizyczną oraz psychiczną.

Przystosowanie społeczne oceniane przez retrospekcję badanych i grupę porównawczą opiekunów oddaje średni oraz wiarygodny jego poziom, co potwierdza dużą zgodność wyników po obu stronach. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim charakteryzują się średnim poziomem zachowań przystosowawczych w takich obszarach, jak: motywacja, przystosowanie społeczne i przystosowanie osobiste. Znaczną większość badanych w zakresie zachowań przystosowawczych cechuje aktywność. Zauważa się także tendencje do wysokiego oceniania właściwości fizycznych, działania i aktywności w spostrzeganiu siebie.

Dokonane analizy badawcze w kwestii potencjalnego związku między spostrzeganiem siebie i przystosowaniem społecznym badanych osób miały charakter pośredni. W celu optymalnego poznania tego zagadnienia należałoby dokonać pogłębionych analiz statystycznych.

Osoby z lepszą niepełnosprawnością intelektualną w niekorzystnych warunkach i przy braku opieki łatwo ulegają niekorzystnym wpływom, zaś w optymalnych warunkach wychowawczych są w stanie opanować podstawowe czynności i przystosować się do środowiska społecznego (Łaba, 2011).

Większość osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim funkcjonuje tak, na co pozwala im niepełnosprawność. W umiarkowanym stopniu osoby te potrafią akceptować niepowodzenia, a często obwiniają innych, kiedy coś się im nie uda. Można więc wnioskować, że badani mają tendencję do lekceważenia niepowodzeń, porażek i problemów życiowych, a przyczyn ich powstawania doszukują się w czynnikach zewnętrznych. Sprzyja to utrzymaniu pozytywnego wizerunku siebie i obronie przed przykrymi emocjami, gdyż

badani przypisywali znikome znaczenie negatywnym emocjom. Osoby z lżejszą niepełnosprawnością intelektualną funkcjonują adekwatnie do możliwości i wykazują mniejszą potrzebę przywództwa i dominacji.

W wyniku przeprowadzonych badań Kirenko i Parchomiuk (2006) stwierdzają, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną nie dążą do wzmacniania pozycji w relacjach z innymi oraz przewodzenia innym.

Wnioski

Poczynione analizy prowokują stwierdzenie, że istnieje związek między spostrzeganiem siebie przez osoby z lżejszą niepełnosprawnością intelektualną a ich przystosowaniem społecznym. Trudno jednak zaryzykować stwierdzenie o globalnej zależności między zmiennymi. Można za to uchwycić pewne implikacje w analizie poszczególnych wymiarów spostrzegania siebie przez badane osoby a ich zachowaniami przystosowawczymi.

Wnioski skłaniają do wskazań o charakterze pragmatycznym. Jest to swoistego rodzaju realizacja poruszonej problematyki, zgodnie z którą w rehabilitacji oraz edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim należy:

- umacniać i podtrzymywać istniejące oraz dobrze funkcjonujące właściwości psychofizyczne i sfery osobowości;
- ukierunkować edukację i rehabilitację na wyrównywanie braków, które mogą utrudniać aktywność w sytuacjach skomplikowanych oraz w samodzielnym życiu;
- zadbać o wsparcie oraz jakość szeroko pojętego środowiska życia osób z niepełnosprawnością intelektualną przede wszystkim w aspekcie psychospołecznym i materialnym;
- kłaść nacisk na obszar działalności praktycznej, twórczej i zawodowej;
- wskazywać możliwości i stawiać wyzwania umożliwiające samorealizację oraz sprawne działanie w dorosłym życiu;
- wzbogacać oddziaływania w obszarze profilowania adekwatnego wizerunku siebie i zachowań przystosowawczych.

Wymienione wskazania są efektem rozważań teoretycznych oraz analizy i interpretacji uzyskanych wyników badań. W trakcie powstawania niniejszej pracy rodziło się wiele pytań i możliwości, które warto wykorzystać. Pojawiły się pewne sugestie w zakresie prowadzenia badań na liczniejszej grupie i z wykorzystaniem większej ilości zmiennych, dalsze cele i koncepcje analiz naukowych, które w szerszym i bardziej wnikliwym zakresie urzeczywistnią możliwość praktycznej działalności odnoszącej się do poprawy funkcjonowania oraz jakości życia osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Bibliografia

- Borowska-Beszta, B. (2012). *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Brycz, H. (2004). *Trafność spostrzegania własnych i cudzych zachowań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Brzeziński, J. (1984). *Elementy metodologii badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.

- Byra, S. (2012). *Przystosowanie do życia z niepełnosprawnością ruchową i chorobą przewlekłą*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Chimicz, D. (2015). *Młodzież z niepełnosprawnością intelektualną wobec własnej sytuacji życiowej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kirenko, J. (1991). *Psychospołeczne przystosowanie osób z paraplegią*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kirenko, J. (1998). *Psychospołeczne determinanty funkcjonowania seksualnego osób z uszkodzeniem rdzenia kręgowego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kirenko, J. (2006). *Oblicza niepełnosprawności*. Lublin: WSSP.
- Kirenko, J. (2007). *Indywidualna i społeczna percepcja niepełnosprawności*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kirenko, J., Parchomiuk, M. (2006). *Edukacja i rehabilitacja osób z upośledzeniem umysłowym*. Lublin: WSSP.
- Kirenko, J., Wiatrowska, A. (2015). *Otyłość, przystosowanie i uwarunkowania*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kozak, S. (1986). *Sieroctwo społeczne*. Warszawa: PWN.
- Kulesza, E.M. (2004). *Rozwój poznawczy dzieci z lekkim i umiarkowanym stopniem upośledzenia umysłowego – diagnoza i wspomaganie*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Lew-Starowicz, Z., Kirenko, J. (2001). *Seks po uszkodzeniu rdzenia kręgowego*. Ryki: WSUPiZ.
- Łaba, A. (2011). *Zastosowanie biblioterapii w kształtowaniu zachowań przystosowawczych uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Majewski, P. (2002). *Obraz samego siebie a zachowanie młodzieży niepełnosprawnej ruchowo*. Kraków: WNAP.
- Wyczesany, J. (2005). *Pedagogika osób z lekkim upośledzeniem umysłowym*. W: W. Dyk-cik (red.), *Pedagogika specjalna*. Poznań: Wydawnictwo UAM.

SELF-PERCEPTION AND SOCIAL ADAPTATION IN PEOPLE WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract

Self-perception is a particularly important determinant of human existence in a broad sense. A multifaceted self-image, its positive perception and acceptance have a significant impact on individual psychosocial comfort, optimal development, and functioning and quality of life improvement.

This paper specifically stresses the need for people with mild intellectual disabilities to develop social skills in a broad sense that influence quality of life and that are determined by a positively perceived self-image and the social adaptation level.

The partial findings of the author's research study presented in the paper point to numerous spheres of the participants' personalities and their adaptation behaviors that constitute an important developmental potential of people with mild intellectual disabilities. The self-perception and social adaptation of people with mild intellectual disabilities is treated as a unique aim of objective scientific inquiry in the article. The issues presented from such a point of view can be considered as valid, justified and aiming to optimize the quality of life of people with intellectual disabilities.

The paper includes a theoretical discussion and empirical analyses. The theoretical part details the essence of intellectual disability, social adaptation, and self-perception in people with intellectual disabilities. The empirical part provides the methodology of the author's research study, the findings, and analysis. As a whole, the paper provides a basis for pragmatic conclusions and recommendations.

Key words: intellectual disability, adaptation, self-perception